

ПОСТАТІ

ІВАН ПОЛТАВЕЦЬ-ОСТРЯНИЦЯ – НАКАЗНИЙ ОТАМАН УКРАЇНСЬКОГО ВІЛЬНОГО КОЗАЦТВА

Юрій КАЛІБЕРДА,

*кандидат історичних наук, завідувач кафедри
гуманітарних дисциплін ДФ ВМУРоЛ «Україна»,
м. Дніпропетровськ*

Іван Васильович Полтавець (Полтавець-Остряниця) (1890–1957) – український військовий і політичний діяч доби визвольних змагань 1917–1921 років. В історію України означеного періоду він увійшов як історична постать, чия діяльність внесок у справу вітчизняного військового та державного будівництва до сьогодні не мають односторонньої оцінки серед дослідників.

Нашадок козацького роду, офіцер російської армії в роки Першої світової війни (1914–1918 рр.), наказний отаман Українського Вільного Козацтва, український військовий та політичний діяч, консерватор, монархіст-гетьманець, полковник української армії, Генеральний писар гетьмана та ад'ютант Павла Скоропадського, отаман Українського національного козачого товариства,

один із провідних діячів української еміграції, головний претендент на гетьманську булаву – ось неповний список тих посад і титулів, які він отримав протягом свого життєвого шляху.

З іншого боку – честолюбний авантюрист, «самостійницький» елемент, великий український ентузіаст, «попихач» генерала П. Скоропадського, переконаний гетьманець, мегаломан, людина «козацької гордості», – характерний набір епітетів, які залишив він про свою неоднозначну діяльність у спадщину нащадкам на сторінках спогадів учасників тих звияжних подій.

«Іван Полтавець-Остряниця належав до категорії тих небагатьох, – впевнено стверджує сучасний вітчизняний історик Роман Коваль, – які завдяки своїй творчій любові до України, особистій непересічності, пасіонарності були здатні впливати на хід історії» [9, 345].

Такі суперечливі та взаємовиключні поняття в оцінці діяльності цієї особистості та відсутність у вітчизняній історіографії більш повного наукового дослідження щодо його життєвого шляху та військово-політичної діяльності викликають серед дослідників не тільки певний професійний інтерес, але й одночасно вимагають як певної обережності та уваги в залученні історичних документів і фактів, так і більш об'єктивного, повного та неупередженого їх аналізу та оцінки.

З нечисленних історичних джерел та публікацій відомо, що майбутній отаман народився 26 вересня 1880 р. у с. Балаклєї під Смілою (за іншими даними у Суботіві Чигиринського повіту Київської губернії) [9, 435; 6, 389].

Його сім'я походила з давнього козацького роду з Кубані (за його словами, він був прямим нащадком козацького гетьмана Якова Остряниці). Відомо, що в ранньому віці Іван втратив свого батька, тому вихованням та освітою сина займалась його мати – сільська вчителька [2, 4].

Гетьман П. Скоропадський (1873–1945) у своїх «Спогадах» вказував, що саме мати

*Іван Полтавець-Остряниця.
Київ, 1918*

Івана Полтавця-Остряниці, яка обожнювала свого сина, зуміла закласти в його дитячій свідомості самоуявлення про свої надзвичайні (геніальні) здібності, які у дорослому віці зробили його людиною «дуже високої думки про себе», «схильної до лестоців», що у житті «часто хотіла грати роль ... не по плечу» [16, 82].

У той же час, змалку Іван цікавився історією та культурою України, непогано малював та «володів пером», був чудовим оратором, добре знав і шанував свій козацький родовід, мріяв про військову службу.

Отож, з вибором життєвого шляху у нього не було проблем. Військову освіту він здобув у Єлизаветградському військовому училищі, після закінчення якого певний час служив офіцером у пішому полку на Кубані.

За даними сучасного історика Ярослава Тинченка, у 1914 р. І. Полтавець закінчив Чугуївське військове училище, де був осо-

бистим ад'ютанта генерала О. Астаф'єва (Остапури-Степового) (1867–1923). Згодом служив у 75-му піхотному Севастопольському полку (Гайсин) [11, 345].

У складі цього ж полку брав участь у Першій світовій війні 1914–1918 рр. За словами очевидців, «був видатним офіцером, мав всі ордени, включаючи Георгієвську зброю» [16, 83].

Лютневу 1917 р. революцію штаб-капітан російської армії Іван Полтавець зустрів у Петрограді, куди був відряджений до школи панцерних автомобілів. Активно включився до українського військового руху, за що мав неприємності від свого керівництва і вимушений був залишити російську столицю.

У цей період остаточно сформувався політичний світогляд І. Полтавця-Остриця – людини правих політичних поглядів з монархічним ухилом, що стояла на позиціях створення незалежної Української держави.

За деякими свідченнями, ще за часи перебування у Петрограді Іван Полтавець з групою солдатів-українців зумів добитися рішення російського уряду про передачу Україні запорізьких козацьких прапорів і клейнодів, отримав їх в історичному музеї та незабаром привіз в Україну [11, 345].

З поверненням на Батьківщину, як довіданий фронтовик-офіцер і патріот, активно включився до процесу створення української мілітарної сили. Основою майбутньої української армії, на думку І. Полтавця-Остриця, повинні були стати загони Вільного козацтва, які в цей період самочинно почали виникати в українських селах і містечках. Свою основну функцію ці формування вбачали в охороні краю від анархії, що насувалася з фронту. Об'єднані спільним і змілим керівництвом з єдиного центру, вони могли стати надійним захистом Української Центральної Ради від зазіхань більшовицької Росії.

Як діяча, що займався питанням організації козацького військового руху, його докооптували до складу Українського гене-

рального військового комітету (УГВК), який очолював С. В. Петлюра. Проте, через свої самостійницькі погляди І. Полтавець-Остриця так і не знайшов підтримки серед більшості його членів – представників українських соціалістичних партій, вороже налаштованих до ідеї створення регулярного українського війська.

Найбільш повно організаторські здібності Івана Васильовича на цьому відповідальному пості проявились під час підготовки та проведення з'їзду Вільного козацтва, що відбувся 3-7 жовтня 1917 р. в Чигирині. Історичне значення цього з'їзду полягало у тому, що саме на ньому відбулось остаточне організаційне оформлення Вільного козацтва як політичної та військової сили.

На початок жовтня 1917 р. до Чигирини прибули тисяча делегатів, що представляли 60 тис. організованих членів Вільного козацтва Київщини, Чернігівщини, Катеринославщини, Херсонщини, Кубані [4, 102]. Із самого початку роботи з'їзду відчувався вплив самостійницьких партій.

Павло Скоропадський стверджував, що саме І. Полтавець-Остриця був безпосереднім організатором цього з'їзду, до останнього моменту приховуючи від соціалістичного керівництва Центральної Ради день його відкриття, щоб вони не встигли вплинути, або навіть зірвати його роботу [16, 83].

Яків Водяний, делегат від Смілянщини, згадував, що у Чигирині «звертав на себе увагу молодий старшина в однострої кубанського козацького війська. Пізніше на засіданнях з'їзду я довідався, що то був п. Полтавець з доточеним до нього псевдонімом «Остриця» [2, 5].

Відкриваючи з'їзд, І. Полтавець-Остриця сформулював його завдання: планомірне творення козацької організації, яка, базуючись на принципах сучасного козацького устрою, переросла б у боєздатне національне військо.

З'їзд прийняв «Статут» і «Програму» Вільного козацтва, у яких провідне місце посіли питання державотворення і розбудови національних Збройних Сил.

В останній день роботи з'їзду були проведені вибори керівництва Вільного козацтва – Генеральної козацької ради. Іван Полтавець-Остряниця, відмовившись від запропонованої делегатами з'їзду високої посади отамана Вільного козацтва, несподівано висунув на неї кандидатуру командира 1-го Українського корпусу генерала П. Скоропадського, а почесним отаманом запропонував обрати Голову Української Центральної Ради професора М. С. Грушевського (1866–1934), після чого їх було вибрано одногосно [1, 12].

Цією своєю дією Іван Васильович з одного боку намагався використати популярність М. Грушевського і значно послабити негативний вплив Генерального секретаріату, очолюваного В. Винниченком (1880–1951), на процес організаційного оформлення Вільного козацтва як збройної військової формації українського народу, з іншого – це був перший далекоглядний крок до встановлення міцної влади в Україні в особі майбутнього гетьмана Павла Скоропадського. У цій ситуації показовим є той факт, що їх виконавець не питав згоди на це у жодного з цих діячів, а з генералом П. Скоропадським на той момент не був навіть і знайомий.

Отже, підсумком роботи з'їзду стало обрання Генеральної ради Вільного козацтва. Отаманом усього Вільного козацтва України було обрано П. Скоропадського, наказним отаманом – І. Полтавця-Остряницю, генеральним писарем – В. Кочубея, генеральним обозним – Тонковида, генеральним суддею – М. Левицького, генеральними хорунжими – д-ра І. Луценка, С. Гризла і Шаповала, генеральними осавулами – Шомовського, Шендрика і Кіщанського та ін., у загальній кількості 12 осіб. Організаційним осередком козацтва було визначено Білу Церкву [16, 339; 17, 294; 8, 380].

Повідомлення про з'їзд Вільного козацтва в Чигирині та обрання його отаманом Павла Скоропадського в Центральній Раді зустріли неприхильно, проте, як і очікував І. Полтавець-Остряниця, її лідери вимушені були погодитись з цими рішеннями.

10 жовтня 1917 р. у Києві відбулась знаменна подія в житті Івана Васильовича, яка вирішила його долю на найближчі роки. У приміщенні Генерального секретаріату Центральної Ради він зустрівся з генералом П. Скоропадським, який перебував там у справах свого корпусу. Саме з цього моменту І. Полтавець-Остряниця стає довіреною особою та надійним помічником майбутнього гетьмана, надає йому посильну допомогу та консультації щодо діяльності УГВК та позиції його членів.

10 листопада 1917 р. Іван Полтавець-Остряниця з генеральною старшиною переїжджає до встановленого з'їздом місця постійої Генеральної козацької ради – містечка Білої Церкви на Київщині.

Велика завантаженість П. Скоропадського на той час своїми безпосередніми обов'язками у справі керування корпусом примушують Івана Васильовича безпосередньо взяти до своїх рук справу організації та керівництва Вільного козацтва в Україні.

Завдяки надзвичайній енергійності та організаційним здібностям наказного отамана, в короткий термін у Білій Церкві була створена та утримувалась у боездатному стані козака охоронна сотня, на кошти козаків функціонувала національна бібліотека.

І. Полтавець-Остряниця налагодив та підтримував тісні зв'язки з козацькими отаманами та радами з інших місцевостей України, заохочував і допомагав їм у створенні нових козацьких формувань.

Багато зусиль Івана Полтавця-Остряниці та інших членів Генеральної козацької ради було спрямовано на неприпущення розладу у козацькому русі у зв'язку зі створенням Центральною Радою Департаменту Вільного козацтва на чолі з соціал-демократом П. Певним (1888–1957), який намагався перебрати на себе всю повноту влади над козацькими загонами.

Це призвело до загострення стосунків між Генеральною козацькою радою та керівниками Центральної Ради. Для розгону козацької ради Центральна Рада навіть ви-

слала військові відділи, які 4 листопада 1917 р. зазнали поразки у сутичці з козаками [4, 123].

У свою чергу, Генеральна старшина Вільного козацтва пригрозила Центральній Раді, що в разі повторення її спроби роззброєння козацьких загонів, вона усіма силами вдарить по Києву.

У листопаді-грудні 1917 р. частинам генерала П. Скоропадського вдалося стабілізувати ситуацію на Правобережжі, зупинивши просування збільшовиченого 2-го гвардійського корпусу на Київ.

П. Скоропадський та І. Полтавець-Острянця вирішили скористатись цими сприятливими обставинами, і, спираючись на війська 1-го Українського корпусу та загони Вільного козацтва, здійснити спробу військового перевороту, підсумком якого повинно було стати усунення від влади Центральної Ради [4, 123].

Для підготовки перевороту були проведені певні заходи: 10 листопада 1917 р. відбувся з'їзд козацької старшини, який вимагав негайного проголошення незалежності України на чолі з гетьманом [7, т. 1, 165]; 15 листопада П. Скоропадський відтягнув свій корпус на лінію Житомир–Вінниця–Жмеринка–Вапнярка; 16 листопада до Білої Церкви переїжджає штаб 1-го Українського корпусу [4, 122-123].

У планах заколотників передбачалося, що Павло Скоропадський мав сконцентрувати свій корпус навколо Білої Церкви і поставити під свій контроль всі шляхи сполучення, які ведуть на Київ. Після цього планувалось в ультимативній формі вимагати від Центральної Ради передачі влади командувачу 1-го Українського корпусу.

17 листопада 1917 р. у Козятині відбулась нарада генерала П. Скоропадського з кошовими отаманами Вільного козацтва, на якій було вирішено всіма силами вдарити по збільшовичованих фронтових частинах, що просувались у тил. Передові загони Вільного козацтва після закінчення вдалої операції по роззброєнню більшовиків на

ст. Вінниця, розвиваючи свій стратегічний успіх, 8 грудня 1917 р. були вже на підступах до Києва [3, 205–206].

Переворот планувалось завершити того ж дня. І. Полтавець-Острянця навіть підготував текст промови П. Скоропадського, яку той мав проголосити перед членами Центральної Ради.

Проте, прибувши до Києва, генерал П. Скоропадський в останній момент відмовився від участі у заколоті, мотивуючи це тим, що його треба перенести на більш сприятливий час [4, 123]. Мабуть, однією з вагомих причин тієї відмови майбутнього гетьмана було і значне перебільшення його помічником загальної чисельності та реальних бойових можливостей Вільних козаків, на допомогу яких розраховували заколотники [16, 140-141].

Протягом грудня 1917 – квітня 1918 рр. Іван Полтавець-Острянця майже весь час перебуває з генералом П. Скоропадським. За його наказом організує і проводить зустрічі з представниками різних політичних і військових кіл, виконує різні доручення, здійснює фінансові операції, відповідає за особисту безпеку майбутнього гетьмана.

У січні 1918 р. на чолі невеликого козацького загону робить невдалу спробу в організації захисту Білої Церкви від наступаючих більшовицьких загонів М. Муравйова (1880–1918). Після цього деякий час переховується на конспіративних квартирах від більшовиків. Згодом, для налагодження зв'язків з лідерами кубанського козацтва, за наказом П. Скоропадського виїжджає у від'їждження на Кубань [16, 114].

Зрозуміло, що така людина, як Іван Васильович, завдяки своїй енергійності та активності не могла не привернути увагу і не потрапити у коло зору спецслужб Німеччини та Австро-Угорщини, війська яких згідно Брест-Литовського договору (1918 р.) зайняли територію України.

Так, В. Солдатенко, стверджує, що німецька військова контррозвідка у березні–квітні 1918 р. «запропонувала відразу трьох

претендентів – П. Скоропадського, І. Луценка та І. Полтавця-Остряницю», яких німецьке командування в Україні потенційно могло використати у своїх цілях на роль гетьмана після розгону Центральної Ради [17, 515-516].

«Полтавець – політичний авантюрист, готовий на всякі комбінації, якщо це принесе йому користь», – таким чином характеризують його тогочасні документи з архівів німецької військової контррозвідки [19].

29 квітня 1918 р. у Києві полковник І. Полтавець-Остряниця на чолі охорони особисто супроводжує П. Скоропадського у приміщення цирку на Всеукраїнський хліборобський конгрес, на якому його було обрано гетьманом України [16, 155].

За часів Гетьманату 29.04.–14.12.1918 р. – Генеральний писар Канцелярії Гетьмана [13, 69]. Цей період життя і діяльності Івана Васильовича Полтавця-Остряниці в історичній літературі висвітлений дуже слабо.

Так, у своїх спогадах командир корпусу Січових стрільців полковник Є. Коновалець згадував, що під час його переговорів з німецьким командуванням у листопаді 1918 року Іван Васильович Полтавець-Остряниця, за наказом гетьмана, без успіху намагався налагодити контакти з повстанськими військами Директорії [10, 304].

Після зречення гетьманом П. Скоропадським влади у грудні 1918 р., І. Полтавець-Остряниця виїхав у Німеччину.

У 20-ті рр. був членом емігрантського руху, очолюваного П. Скоропадським. На еміграції між Павлом Скоропадським, який вирішив відійти від активної політичної діяльності, та його колишнім адептом виникла незгода у питанні організації та керівництва діяльністю цього руху. Проте остаточно їх шляхи розійшлися у 1932 році.

4 вересня 1920 р. в Берліні була відновлена діяльність українського козацтва у формі Українського національного козачого товариства (УНАКОТО), на чолі якого став полковник Іван Полтавець-Остряниця (на цій посаді перебував до 1936 р.) [14, 167].

З березня 1921 р. місцем перебування його штабу стало м. Мюнхен (Баварія).

У Мюнхені він познайомився і підтримував контакт з майбутнім Міністром східних територій фашистської Німеччини А. Розенбергом та з іншими лідерами націонал-соціалізму. Деякий час навіть провів у німецькій в'язниці [11, 53].

У той же час І. Полтавець-Остряниця не цурався будь-яких політичних контактів, аби здобути політичний вплив і заявити про себе як лідера українських національних сил.

Саме в цей період він підтримує тісні зв'язки з російськими монархічними колами. УНАКОТО як політична організація, стояла на крайніх правих позиціях, на формування яких був помітний значний вплив ідеології німецького націонал-соціалізму. Мало свій друкований орган – газету «Український Козак» (Мюнхен, 1923–1924), редактором якого був І. Полтавець-Остряниця.

Проте всі намагання голови цієї організації створити козацькі групи у Німеччині протягом 1923–1925 рр. виявились марними. Нечисленні осередки Українського національного козачого товариства діяли головним чином на українських землях (переважно на Волині), окупованих Польщею. На початку 1930-их рр., у зв'язку з посиленням польського окупаційного режиму всі вони практично повністю припинили своє існування.

Роман Коваль у своїй книзі «Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії» (Київ, 1998), спираючись на неопубліковані мемуари чекіста П. Пташинського, наводить мало відомі факти з життя козацького отамана того періоду. Йдеться про те, що начебто Іван Полтавець-Остряниця у 1920–1921 рр. нелегально повернувся до України, сформував партизанський загін та воював проти більшовиків у Холодному Яру [9, 356–357]. Але ці свідчення не підтверджуються іншими історичними джерелами.

З часом УНАКОТО набирає більш чітких форм. Її голова веде активну диплома-

тичну та організаційну роботу в Польщі, Румунії, Чехо-Словаччині, Німеччині, Великобританії, Естонії, Фінляндії, Ватикані, Болгарії, Марокко. Українське національне козацьке товариство на той час організаційно складалось з 8-ми кошів, у яких за перебільшеними даними нараховувалось до 40 тис. осіб.

На чолі козацьких формувань стояли відомі українські військові діячі часів визвольних змагань 1917–1921 рр. – адмірал В. Савченко-Більський, генерал І. Волошин, полковник П. Мінченко, отамани З. Дорошенко, Н. Тадіїв та ін. У козацькому русі було чимало і членів Організації Українських Націоналістів (ОУН) [9, 360].

Завдяки зусиллям І. Полтавця-Остряниці, УНАКОТО була підпорядкована Всеукраїнській націонал-козацькій раді (ВУНКР), до якої входили представники різних кіл української еміграції [9, 360].

Підступне вбивство Симона Петлюри 25 травня 1926 р. у Парижі радянським агентом С. Шварцбартом посилило боротьбу за лідерство у лавах української еміграції. 1 липня 1926 р. був виданий Універсал «До українського народу», в якому Іван Полтавець-Остряниця оголошував себе прямим наступником Головного Отамана, Гетьманом і Національним Вождем всієї України [9, 360].

Але такі амбіційні замашки самопроголошеного гетьмана призвели тільки до кризи та занепаду очолюваної ним організації і, як наслідок, відтоку значної частини її членів. У той же час, активність лідера УНАКОТО привертає увагу німецької, польської та радянської спецслужб [11, 55; 5, 6; 12, 223; 19, 171]. Відбувається помітне його зближення з німецькими колами [15, 171].

Остання відчайдушна, але безуспішна спроба по відновленню козацької організації у формі Українського національного козацького руху (УНАКОР) була зроблена І. Полтавцем-Остряницею на початку 1930-х рр. Саме в цей період він виступає з ідеєю створення груп Вільних козаків у рядах вермахту.

23 травня 1935 року І. Полтавець-Остряниця звертається до А. Гітлера з листом, в якому виступає з пропозицією надання своєї організації в розпорядження Німеччини на умовах дотримання нею союзницьких щодо України вимог Брест-Литовського мирного договору [11, 54–55; 5, 5–6].

На думку дослідника В. Косика, саме ця заява голови УНАКОР стала приводом для засудження у квітні 1937 р. польським судом у Луцьку групи з 44-х його однопартійців на чолі з І. Волошином за звинуваченням у державній зраді [11, 55].

І хоча цей суд з самого початку і до кінця був інсценований польськими спецслужбами і мав явно виражений провокаційний характер, розповсюдження інформації у польській та міжнародній пресі про «фінансування» Берліном діяльності організації І. Полтавця-Остряниці остаточно підірвало авторитет її лідера в українських еміграційних колах.

У 1936–1942 рр. І. Полтавець-Остряниця – отаман Українського Вільного Козацтва (УВК) Українського Національного Козацького Руху.

У 1942-1945 рр. – отаман Запорозької Бригади Українського Вільного Козацтва Української Національної Армії (УНА), але активною політичною та військовою діяльністю у цей час не займався. Помер у Мюнхені у 1957 році.

ДЖЕРЕЛА:

1. Бантиш-Каменський О. До історії козацького руху на Україні в 1917–1918 рр. – Біла Церква, 1923. – 29 с.
2. Водяний Я. Українське Вільне Козацтво та його з'їзд у Чигирині 3. X. 1917 // Літопис Червоної Калини. – 1930. – Ч. 10. – С. 4-7.
3. Водяний Я. Виступ Вільного Козацтва проти москалів на ст. Вінниці (Уривок спогадів) // За Державність. – 1935. – № 5. – С. 202-206.
4. Голубко В. Армія Української Народної Республіки 1917-1918. Утворення та боротьба за державу. – Львів : Кальварія, 1997. – 288 с.
5. Гунчак Т. У мундирах ворога. – Київ : Час України, 1993. – 208 с.
6. Довідник з історії України. У 3-х т. / За ред. І. З. Підкови, Р. М. Шуста. – Київ: Генеза, 1993-1995. - Т. 2. (К-П). – Київ : Генеза, 1995 – 440 с.
7. Дорошенко Д. Історія України 1917-1923. У 2 т. – Ужгород, 1923–1930. – Т. 1. Доба Центральної Ради. – Ужгород, 1923. – 437, 21 с.
8. Історія українського війська (від княжих часів до 20-х років ХХ ст.) / Крип'якевич І., Гнатювич Б., Стефанів З. та ін. – 4-е вид. змін. і доп. – Львів : Світ, 1992. – 712 с.
9. Коваль Р. Отамани Гайдамацького краю. 33 біографії. – Київ : «Правда Ярославичів», 1998. – 616 с.
10. Коновалець Є. Спомини й уваги // Історія січових стрільців 1917-1919. – Львів, 1937. – С. 287–346.
11. Косик В. Україна і Німеччина у Другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк – Львів, 1993. – 659 с.
12. Колпакиди А. И., Прохоров Д.П. КГБ: Спецоперации советской разведки. – Москва : «Олимп», «Издательство Астрель», «Издательство АСТ», 2000. – 624 с.
13. Монкевич Б. Організація регулярної армії Української Держави 1918 року // Україна в минулому. – Київ : Львів, 1996. – С. 68–111.
14. Савчук О. Гетьманський рух у Польщі у 1920-30-ті рр. // Останній гетьман: Ювілейний збірник пам'яті Павла Скоропадського 1873-1945. – Київ : Академпрес, 1993. – С. 167-175.
15. Селешко М. У кігтях гестапо. – Київ : Видавництво ім. Олени Теліги, 1996. – 224 с.
16. Скоропадський П. Спогади: Кінець 1917 – грудень 1918 рр. / НАН України. Ін-т укр. археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського; Ін-т східноєвроп. дослід.; Ін-т ім. В. К. Липинського; Редкол. : Пеленський Я. (гол. ред.) та ін. – Київ; Філадельфія, 1995. – 490 с.
17. Солдатенко В. Ф. Українська революція. Історичний нарис: Монографія. – Київ : «Либідь», 1999. – 976 с.
18. Тинченко Я. Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917–1921). Кн. 1.: Наукове видання. – К. : Темпора, 2007. – 535 с.
19. Центральний державний архів вищих органів державної влади і державного управління України (ЦДАВО України). – Ф. 31. – Оп. 1. – Спр.1. – Арк. 67.